

FARUK ALPKAYA
Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu
(1923-1924)

FARUK ALPKAYA 1959'da Bandırma'da doğdu. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans yaptı. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. Halen A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim görevlisidir.

© 1998 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1998-2013, İstanbul (3 baskı)

İletişim Yayınları 503 • Araştırma-İnceleme Dizisi 79
ISBN-13: 978-975-05-3045-6

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 2. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Fatoş Gencosman

KAPAKTAKI KARİKATÜR “Ziya Gökalp ve Ağaoglu Ahmet Beyler gibi
iki üstad makinistin bütün gayretlerine rağmen yerinde sayan
Cumhuriyet katarı” (*Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i Evvel 1339)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Celal Galip

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FARUK ALPKAYA

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)

İÇİNDEKİLER

YENİ BASIMA ÖNSÖZ	7
İKİNCİ BASKIYA NOT	11
ÖNSÖZ	13
Giriş	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
CUMHURİYET'İN İLÂNI	27
Büyük Taarruz'dan Lozan Barış Antlaşması'na	28
TBMM'nin İkinci Devresi	35
Halk Fırkası'nın kuruluşu	42
Ankara'nın başkent oluşu	48
Teşkilat-ı Esasiye tadilatı	56
Heyet-i Vekile bunalımı	76
Cumhuriyet'in ilanı	88
İKİNCİ BÖLÜM	
HİLÂFET'İN İLGA EDİLMESİ	101
Cumhuriyet'e tepkiler	102
Halife'nin istifa edeceği söylentileri	112
Halk Fırkası'nın yeniden yapılanması	118
Rauf Bey Halk Fırkası Grubu'nda	125
Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubu ve İstanbul İstiklâl Mahkemesi	154

Bütçe hazırlıkları ve Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisi	179
Bütçe görüşmeleri ve Hilâfet'in ilgası	197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU	227
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadilatı devam edecek	229
Kanun-ı Esasi Encümeni'nin çalışmaları	238
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu TBMM'de	253
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddelerinin görüşülmesi	273
Fırka'da buhran ve 25. madde	280
Hükümet buhranı ve Fırka Grup toplantısı	297
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ve Meclis'in tatile girişi	325

SONUÇ	339
<i>Cumhuriyet'in ilanı</i>	342
<i>Hilâfet'in ilgası</i>	346
<i>Teşkilat-ı Esasiye Kanunu</i>	349

EKLER	355
EK I HALK FIRKASI NİZAMNAME TASLAĞI	357
EK II 11 AĞUSTOS 1923-22 NİSAN 1924 TARİHLERİ ARASINDAKİ TBMM ÜYELERİ	367
EK III ALİ RIZA, AHMET SAKİ VE ALİ SAİP BEYLER'İN TEKLİFİ	373
EK IV KANUN-I ESASİ ENCÜMENİ'NİN LAYİHASI VE TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU	377

KAYNAKÇA	403
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	409

YENİ BASIMA ÖNSÖZ¹

Günümüzde yazılan bir kitabın, istisnalar bir yana bırakılırsa, kitapçılardaki raf ömrünün en çok yirmi beş yıl olduğunu düşünüyorum. Bu varsayımım doğruysa, ilk baskısı cumhuriyetin ilanının 75. yılına denk gelen 1998 yılında yapılan bu kitabın elinizdeki nüshası, cumhuriyetin 100. yılı yüzü suyu hürmetine yapılan son(uncu) baskıya ait olmalı. Dolayısıyla, bu önsöz, yazarının kitabı ve ele aldığı olaylar hakkındaki son sözü de aslında...

Giriş bölümünde, bu kitabın, “gerçeği –nasıl olduysa öyle– aktarmaya çalışmak” gibi bir zaafı olduğunu yazmıştım, bugün bunun eksik bir tanımlama olduğunu düşünüyorum. Kitabın temel zaafını, ele aldığı dönemde yaşanan “*siyasal gelişmeleri –nasıl olduysa öyle– aktarmaya çalışmak*” olarak düzeltmem gerekiyor.² Bu zaaf, diğer yandan kitabın tek erdemi de

1 Önsözlerin kişisel alanlar olması genel kabulünden hareketle oldukça kişisel bir hitap geliştireceğim için okuyucuyu uyarmak isterim.

2 Bu kitabımın temelinde doktora tez çalışmamın yer aldığını birinci baskıya yazdığım önsözde belirtmiş ve konuyu aynı zamanda kuramsal bir çalışma yapma isteğim yüzünden seçtiğime işaret etmişim. Tezime başlarken düşünce olguların anlatıldığı ve bu kitaba dönüşen birinci bölümü görece teorik iki bölümün daha izlemesiydi. Bu bölümlerden ilkinde Gianfranco Poggi'nin *Çağdaş Devletin Gelişimi* (çev. Şule Kut-Binnaz Toprak, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991. Daha sonraki baskılarında *çağdaş* sözcüğünün yaygın

aynı zamanda. Sanırım bu yüzden, nispeten çokça atıf yapılmasına rağmen,³ geçen sürede görebildiğim kadarıyla hiçbir eleştiriyile karşılaşmadı, dönemi karşıt bakış açılarından değerlendirilen ama aslında aralarında pek de fark olmayan çevrelerce genellikle görmezden gelindi.

Çalışmaya başladığımda Marksist bir bakışa sahiptim ve Türkiye’de cumhuriyet ilan edilmesini 1908’de başlayan devrimci sürecin taçlanması olarak görüyordum. Sonuç bölümüne bakılırsa, bu sürecin Müslüman olmayan azınlıkların tasfiyesiyle birlikte gittiğine işaret etmiş, hatta son cümlelerin son dipnotunu “cumhuriyet sadece kadınlar olmadan değil, kadınlara karşı yapılandırılmıştır” alıntısıyla bitirmiştım; ancak her şeye rağmen benim gözümde cumhuriyet büyük bir ilerlemeydi. Bugün öyle düşünmüyorum. Immanuel Wallerstein’in *Liberalizmden Sonra*⁴ kitabını okumamla birlikte düşünme biçimim kökten değişti. Wallerstein bu kitabında o günler benim için temel bir soruya, bütün renkleriyle –SSCB’den Çin’e, Vietnam’dan Arnavutluk’a– sosyalizmin neden çöktüğü sorusuna bambaşka ve o ana kadar geçerli olan düşünme biçimime tamamen aykırı bir yanıt

ama yanlış kullanımından vazgeçilerek *modern* sözcüğü yeğlenmiştir) adıyla Türkçeye çevrilen kitabının “19. Yüzyıl Hukuk Devleti” başlıklı Beşinci Bölüm temel alınacak ve bölümün alt başlıkları açısından dönem incelenecekti. O başlıklar şunlardır: Egemenlik ve Devlet Sistemi (Lozan Antlaşması); Devletin Birliği (meşru şiddet tekeli, sınırlar, maliye, para, ulusal dil, eğitim sistemi vs.); Devletin Çağdaşlığı (Köy Kanunu, ulusal saat vs.); Yasal-Ussal Meşruiyet (TBMM, Anayasa vs.); Anayasal Güvenceler (Anayasa); Siyasal Sürecin Önemli Özellikleri (Sivillik, Çoğul Odaklar, Açık Uçluluk, Tartışma, Temsili Kurumların Merkeziliği); Önemli Siyasal Konular (Anayasal Konular, Dış Politika, “Toplumsal Sorunlar”, Ekonomi Yönetimi). Olması tasarlanan son bölümde ise, dönem klasik Marksist şemaya uygun biçimde sınıflar ve sınıf mücadelesi temelinde ele alınacaktı.

- 3 Sekiz aylık bir dönemin neredeyse bütün önemli siyasal olaylarına ilişkin gazete haberlerinin tam metin halinde dipnotlarda yer aldığı düşünülürse, dönem hakkında çalışanlar için verimli bir kaynak olduğunu not etmem gerekir. Bu açıdan bakılınca yeterince atıf yapılmadığını söylemek de mümkün.
- 4 Çev. Erol Öz, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998). Özellikle “Giriş” ve “Liberalizm ve Ulus-Devletlerin Meşrulaştırılması: Tarihsel Yorum” kısımları. Wallerstein bu kitabında öne sürdüğü görüşleri daha sonra *Modern Dünya-Sistemi Merkezci Liberalizmin Zaferi 1789-1914*, (çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2. baskı, 2015) adlı anıtsal çalışmasının dördüncü cildinde ayrıntılı bir biçimde ele almıştır.

veriyordu: Çöken liberalizmdir; Marksizm ise liberalizmin radikal bir versiyonudur. Tarihi ihanet ya da beceriksizlik temelinde, hainlerin ya da çapsız bürokratların partiyi ve iktidarı ele geçirmesi gibi *tarihdışı* olgularla ya da bugün unutulmaya yüz tutan “tarihin sonu” gibi safsatlarla açıklamaya çalışanların karşısında bu çok radikal bir önermeydi. O noktada Wallerstein’in bütün yazdıklarını baştan sona ve tekrar tekrar okumaya giriştim ve kendi çapımda *Dünya-Sistemleri Analizi*’ni benimsedim. Verdiğim dersleri bu temelde yeniden düzenlemeye çalışmam yanı sıra bu adla bir de lisansüstü dersi açtım.⁵

Bir süredir bir devlet biçimi olarak cumhuriyetin, içinde yaşadığımız ırkçılık, cinsiyetçilik ve ayrımcılık temelinde eşitsizlikçi bir tarihsel sistem olan *Kapitalist Dünya-Ekonomi*’nin yapısal unsurlarından biri olan modern devletlerin egemen formu olduğunu düşünüyorum.⁶ Ancak o sırada gözden kaçırdığım bir şey varmış: *Toplum* ve modern devletlerin kuruluş ilkelereinden biri olan *Toplum Sözleşmesi* kavramları da aynı zamanda ortaya çıkmıştı.⁷ Barış Ünlü’nün *Türklük Sözleşmesi*⁸ başlıklı paradigma değiştirici çalışması bu konuda benim de önümü açan yapıtlardan biri, birincisi oldu.

5 O güne kadar yaşamını ve düşüncesini Marksizm temelinde biçimlendirmeye çalışmış biri olarak bu benim için yıkım değil, yeni bir başlangıç oldu: Yenilen ve ortadan kalkan biz değil modern dünya-sisteminin merkezî ideolojisi olan liberalizmdi. Bu çöküş gözlerimizin önündeki perdeyi kaldırdığı ölçüde yeni ve daha iyi bir dünyanın kuruluşunun koşullarını yaratabilirdi.

6 Cumhuriyet kavramının bu yönünü daha önce görece daha ayrıntılı olarak dile getirmiştım: “2000’lerde Mana ve Mefhum Olarak Cumhuriyet”, (der. Selçuk Candansayar ve Selami Ince), *Sevgili Zalim Cumhuriyet*, (İstanbul: Su Yayınları, 2010) içinde s.: 155-159 ve “Cumhuriyetin Kavramsal ve Sistemsel Açısından Analizi”, (der. Ali Haydar Fırat), *Türkiye’nin Cumhuriyeti*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2012) içinde s.: 77-81.

7 Hatırlayalım, kısa süreli de olsa, ilk modern cumhuriyet 1649’da Birleşik Krallık’ta ilan edilmiş, toplum ve toplum sözleşmesi kavramları da aynı dönemde ortaya çıkmıştı. Bkz. Thomas Hobbes, (çev. Semih Lim), *Leviathan*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993). 1649’dan 1789 Fransız Devrimi’ne giden süreç “tehlükeli sınıfların” kontrol edilmesinin en iyi yönteminin “ulus egemenliği” fikri olduğunu göstermiş ve bugün *Türkçe Sözlük*’te “Milletin, egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim biçimi: Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk’tür” diye tarif edilen devlet biçimi yer küreyi kaplamıştır.

8 *Türklük Sözleşmesi-Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018).

Buradan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine gelirse, kırılma noktasının *Osmanlı İmparatorluğu*'nun Kapitalizmin "uzun meta zincirleri"ne eklemeliği 18. yüzyıl olduğunu, 1839'da Kapitalist Dünya-Ekonomi'nin gereklerine uygun modern bir *Osmanlı Devleti* ve devlet eliyle bir *Osmanlı Milleti* yaratılmaya çalışıldığını; ancak imparatorluk geçmişi ve devlet kapasitesinin yetersizliği nedeniyle bu girişimin başarısız olduğunu söyleyerek başlayabiliriz. 1876'dan itibaren Osmanlı Milleti yaratma düşüncesi terk edilmiş ve bir *Müslüman Milleti* yaratma tasarısı benimsenmiştir. II. Abdülhamit döneminde başlayan bu girişim Abdülhamit'in muarızı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da aynen benimsenmiş ve daha büyük bir kararlılıkla uygulanmıştır. Bu uygulamanın Ermeni Soykırımı ile doruğa çıktığı artık genel kabul görüyor. Hemen hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan cumhuriyetin kurucu kadroları, Müslüman Milleti yaratma amacını 1924 Nüfus Mübadelesi ile büyük ölçüde tamamlamıştır. Cumhuriyet dönemi, asıl olarak, Ziya Gökalp'in ilk bakışta fazla eklektik ve basit, ama tam da bu nedenle çok pratik olan *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* programının uygulanma sürecidir.

Bugün, ulus egemenliğinin cisimleşmiş biçimi olarak Cumhuriyet korunması gereken bir fazilet olmak bir yana, eşitlikçi bir dünya önündeki en büyük engellerden biri olarak görünüyor. Başta, "vatandaş" olup da "itlaf edilmesi gereken haşereler" olarak gösterilen Kürtler, Aleviler, LGTB+ bireyler ya da Afganistan ve Suriye olmak üzere ülkelerindeki iç savaşlardan veya dayanılmaz yaşam koşullarından kaçarak Türkiye'ye sığınanlara karşı geliştirilen tavırlar bu olgunun en sıradan göstergelerinden biri olarak karşımızda duruyor. Dolayısıyla, yapmamız gereken, cumhuriyeti korumak, yenilemek, yeniden kurmak ya da başka bir cumhuriyet kurmak değil, "ulus egemenliği" hamasetiyle kendini maskeleyen modern ulus-devletlerden ve onun içinde geliştiği kapitalizmden kurtulmak olmalı.

İKİNCİ BASKIYA NOT

İlk baskıdan bu yana kitabın içeriği değiştirmeyen, tam aksine zenginleştiren iki gelişme yaşandı. İlk olarak, Can Dündar'ın hazırladığı “Yükselen Bir Deniz” belgeseli için Çankaya (Müze) Köřkü'ndeki kitaplıkta çalışırken, bu kitabın birinci bölümündeki “Teşkilat-ı Esasiye Tadilatı” kısmında sözü edilen anayasa taslağını bulduk: *Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı*, çeviri yazı Levent Kavas (İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 1988). İkinci olarak, dönemin Halk Fırkası grup toplantılarının tutanakları yayımlandı: *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, yay. haz. Yücel Demirel, Osman Zeki Konur, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002).

2009

ÖNSÖZ

Bu kitap Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne 1997 yılında verdiğim “Cumhuriyet'in İlanından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu” başlıklı doktora tezimin gözden geçirilmiş biçimidir. Konuyu, tez danışmanım, “kürsü” ve bölüm başkanım Prof. Dr. Sina Akşin'in “mikro tarih” olarak adlandırdığı kısa bir dönemi ayrıntılı olarak inceleme anlayışı ile benim “kuramsal” bir çalışma yapma isteğimi buluşturabileceği düşüncesiyle seçmiştim. Ancak, başta tembellik olmak üzere çeşitli nedenler yüzünden kendi isteğimi gerçekleştiremedim; Sina Hoca'nın isteğini ise bir ölçüde gerçekleştirebildim: Tezim kabul edildi, ama “pekiyi” derecesi uygun görülmedi.

Sina Akşin benim için iyi bir danışmandı. Genellikle rahat bıraktı, ama süremin sonuna yaklaştıkça “artık yazmaya başla” sözünü daha sık duyar oldum. Tezimin ilk halini, mürekkebi bitmek üzere olan bir yazıcıda kağıttan tasarruf etmek amacıyla küçük puntuyla basılmış olmasına rağmen, iki kere titizlikle okudu ve çok sayıda yazım ve bilgi yanlışımı düzeltti, gerekli gördüğü uyarıları yaptı. İşaret ettiği düzeltmelerin hemen hepsini yaptım, ancak eklememi istediği anıların tartışıldığı bir bölümü hazırlayamadım. Bunun yerine, sonuç bölümünde anla-

rın ilginç yönlerine dikkat çekmeye çalıştım. Halbuki, doktora yeterlik sınavından sonra, Prof. Dr. Can Hamamcı'nın girişimi sayesinde, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olmuştum ve bütün zamanımı tezime ayırabilirdim.

Tez jürimde yer alan Prof. Dr. Cem Eroğul ve Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu, yazdıkları raporlardan ve sordukları sorulardan anladığım kadarıyla, herkese nasip olmayacak bir dikkatle çalışmamı okumuşlardı. Cem Hoca, raporunun yanı sıra, el yazısıyla aldığı notları da vererek çok sayıda yanlışımı düzeltmemeye olanak tanıdı. İletişim Yayınları ise tezimi kitap olarak basmayı kabul etti. Bütün bunlara rağmen çok sayıda eksik ve bir miktar yanlışla, ancak bir taslak hazırlayabildiğimi düşünüyorum.

Giriş

Bu çalışma, 11 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Devre'sinin açılışı ile başlayıp 22 Nisan 1924'te Meclis'in tatile girmesiyle sona eren yaklaşık dokuz aylık bir dönemin siyasal gelişmelerinin aktarıldığı bir tarih çalışmasıdır. Giriş bölümünün dışında Büyük Zafer'den Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemin ele alınacağı “Cumhuriyet'in İlanı”, Cumhuriyet'in ilanından Hilâfetin kaldırılmasına kadar olan dönemin ele alınacağı “Hilâfet'in İлга Edilmesi” ve Meclis'in açılışından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesine kadarki sürecin ele alınacağı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” başlıklarını taşıyan üç bölüm ile bir Sonuç bölümünden oluşan bu çalışma, bu yapısının da gösterdiği gibi, tarih disiplininin temel zaafıyla, “gerçeği –nasıl olduysa öyle– aktarmaya çalışmak” gibi bir zaafı yaralıdır.

‘Modern Bilim’in gelişimi, önce doğa bilimleri, sonra da sosyal bilimler ve insan bilimlerinin ortaya çıkması ve bu bilim alanlarının her birinin kendi egemenlik alanını kesin sınırlarla belirleyip kurumsallaşması biçiminde olmuştur. Bu gelişim içinde teoloji, felsefe, hukuk ve tarih gibi geçmişi modernlik öncesine uzanan alanlar önce bir sarsıntı geçirmiş, sonra da kendilerini bağımsız birer disiplin olarak yeniden kurmayı başar-

mışlardır. Bugün gelinen noktada, bir yanda görelilik kuramının, diğer yanda yapısalcılık-sonrası akımların etkisi, ama daha önemlisi hayatın dayatması sonucu, disiplinler arası sınırlar belirsizleşmekte, disiplinler arası geçişler ve çakışmalar yaygınlaşmakta ve bilginin de toplumsal ve tarihsel olarak kurulduğu, dolayısıyla evrensel, kesin ve bu anlamda bilimsel bir gerçeğin olmadığı anlayışı giderek daha çok kabul görmektedir.¹

Kökene Herodotos'a kadar uzatılan, hemen her kullanımında “geçmişte yaşanan olaylar” ve “geçmişini inceleyen bilim” biçimindeki ikili özelliğine dikkat çekilen tarihin, 19. yüzyılın ilk yarısında, Alman Tarih Okulu, özellikle de Ranke sayesinde, felsefe ve diğer “spekülatif” alanlardan ayrılarak modern bir disiplin haline geldiği görüşü yaygındır.² Tarihin kendi başına bir disiplin olarak tanımlanmasına ve üniversiter yapı içinde bağımsız bir yer bulabilmesine rağmen, tarihçiler, tarih ile felsefe arasındaki ilişkiyi sürekli sorgulamaktan, ya da “biricik olanla ilgilenen” tarih disiplininin özgünlüğüne dikkat çekmekten vazgeçmemişlerdir.³ Buna rağmen, bazı tarihçiler ile “meslek-

- 1 Bu konuda geniş bir yazın bulunmaktadır. “Gerçek”in tarihsel bir söylem olduğu tezinin özlü bir savunusu: Michel Foucault, *Söylemin Düzeni*, çev. Turhan Ilgaz, (İstanbul: Hil Yayın, 1987), s. 68. Aynı savın insan bilimleri açısından incelenmesi: Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s. 499. Doğa bilimlerindeki gerçeğin tarihsel paradigmalarda içinde kurulduğu savı: Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyuş, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1982), s. 186. Modern bilimlerin tarihsel gelişimini ve bugününü sorgulayan ve geleceğine ışık tutmaya çalışan oldukça yeni tarihli bir çalışma: Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s. 100. Modern Bilim’e yönelik eleştirileri bazen “bilim düşmanlığı” olarak tanımlanan bir çalışma: Paul K. Feyerabend, *Yönteme Hayır-Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları*, çev. Ahmet İnam, (Ankara: Ara Yayıncılık, 1989), s. 325.
- 2 Tarihin felsefe ile ilişkisini ele alan bir çalışma: Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İkinci Basım, (Ankara: Ara Yayıncılık, 1992), s. 341.
- 3 Tarih ile felsefe arasındaki kopmaz bağları savunanlara bir örnek: R. George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, (Ankara: Ara Yayıncılık, 1990), s. VI+322. Tarihi bir “bilim” olmaktan çok bir “sanat” olarak gören anlayış için: Will ve Ariel Durant, *Tarihten Dersler*, çev. Bozkurt Güvenç, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), s. 103.

Buna karşılık, Marx ve Engels, ilk çalışmalarında tarihi tek bilim dalı olarak tanımlamışlar ve karşılıklı olarak birbirini etkileyen insan tarihi ve doğa tarihi olarak iki alt alana ayırmışlardır. Ancak bu tanım daha sonra yazarları tarafından yayımlanmamıştır. Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolo-*

ten” tarihçi olmayan çok sayıda tarih yazarı, tarihin de bir “bilim” olduğunu ve tıpkı diğer bilim dalları gibi evrensel olanla ilgilendiğini kararlı bir biçimde savunmuşlardır.⁴ Tarih disiplininin içinde yaşattığı bu gerilim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bir yandan tarihçilerin diğer disiplinlere açılmasının, diğer yandan da diğer disiplinlerin tarihe yönelmesinin etkisiyle yumuşamış, giderek tarihin “bilimselliği” daha az sorgulanmaya⁵ ve nihayet tarih de, diğer bilimsel disiplinler gibi kuramı ve yöntemleri olan bir disiplin olarak kabul edilmeye başlanmıştır.⁶ Günümüzde, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, tarih disiplininin de, “tarih içinde kurulan bir söylem” olduğu görüşü egemen hale gelmekte ve “tarihçinin görevinin değişmeyen gerçeği bulmak olduğu” anlayışı sarsılmaktadır.⁷

jisi (*Feuerbach*), çev. Sevim Belli, 2. baskı, (Ankara: Sol Yayınları, 1987), s. 37, dn. 8.

Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 117’de Engels’in bu görüşü zaman içinde yumuşattığını belirtmekte ve şunları yazmaktadır: “Engels, tarih yasalarının ‘rastlantusallıklarla dolu bir alan olarak tarih’in yasaları olduğunu ve bu yüzden tarihsel bilginin ‘önemli ölçüde görelî bir bilgi’ olduğunu belirtir. Hatta o, ‘bu alanda bir son başvuru yeri (Instanz) olarak genelgeçer doğrular arayan kimse pek az tatmine ulaşacaktır’ der. Çünkü Engels’e göre ekonomik biçimler ve bunların bağlı bulunduğu yasalar ‘gelip geçici ve tarihsel’ biçim ve yasalardır. Bu yüzden Engels için ‘materyalist tarih yorumu, herşeyden önce öğretici bir kılavuzdur; asla Hegelianizm tarzında herşeyi taşıyabilen yapıntısal bir kaldıraç değildir.’”

- 4 Bir bilim olarak tarihin parlak bir savunusu için: E. H. Carr, *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1980), s. 207.
- 5 Bu anlayışın temelleri *Annales Okulu* ile atılmıştır: Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihcilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. baskı, (Ankara: Gece Yayınları, 1994), s. XIV+169. Braudel’e göre, tarih, toplumsal bilimlerin ana dalıdır: Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992), s. 317. Bilim dünyasında bu yönde yaşanan gelişmelerin nesnel bir değerlendirmesi için: Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, s. 39-67.
- 6 Örneğin: John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. X+226 ve Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), s. 193.
- 7 Geçmiş her dönemde yeniden yazıldığı görüşü için: Carr, *Tarih Nedir*, s. 11-41. Carr, “‘Tarih nedir?’ sorusuna ilk cevabım şu olacaktır: Tarihiçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog,” diye yazmaktadır. s. 41. Ayrıca, bkz. Keith Jenkins, (çev. Bahadır Sina Şener), *Tarihi Yeniden Düşünmek*, (Ankara: Dost Yayınları, 1997), s. 89.

Tarihin görelî oluşu ve her dönem yeniden yazılışı, kendini, ele alınan dönemde ve incelenen zaman diliminin parçalara ayrılmasında gösterir. Dolayısıyla, her tarih çalışması, başta ele aldığı dönem ve o dönemin parçalara/bölgümlere ayrılma biçimi açısından yeni bir gerçeklik kurar. Tarihçilerin çalışmalarının omurgasını oluşturan dönemlendirme mantığının arkasında hemen her zaman bir kuramsal yaklaşım vardır ve bu kuramsal yaklaşıma bağılı olarak, tarihçi, süreklilik ya da kırılma noktalarına vurgu yapan bir dönemlendirmeyi seçer.⁸ Bu çalışmada, dönem seçimi ve bölümlendirme açısından kırılma noktalarına vurgu yapan bir yaklaşım seçilmiştir ve bu mantığın arkasında “devrim” kavramı vardır.

Devrim kavramı, aslında siyasal bir kavram olmasına rağmen, günümüzde sanayiden sanata değişik toplumsal alanlarda yaşanan değişimleri tanımlamakta kullanılıyor. Genel sözlükler ise, devrimi, yerleşik toplumsal düzeni nitelik bakımından köklü, hızlı ve geniş kapsamlı bir biçimde değiştirme ve yeniden biçimlendirme olarak tanımlıyor.⁹ Siyasal düşüncede devrim kavramı Antik Yunan’dan 17. yüzyıla kadar genellikle olumsuz bir anlamda kullanılmış ve değişim, karşısında durulması gereken bir olgu olarak ele alınmıştır. Tarihin ilk burjuva devrimi olan İngiliz Devrimi sırasında Cromwell’in Devlet Konseyi’nde görev yapan John Milton, siyasal düşüncede devrim kavramına olumlu bir anlam veren ilk düşünürdür. Devrim kavramı, Milton’dan sonra gelen John Locke, Immanuel Kant, G. W. Friedrich Hegel gibi düşünürlerin hemen hepsinde olumlu bir anlamda kullanılmış ve nihayet Karl Marx, kavramı siyasal düşüncesinin temelini yerleştirmiştir. Marx’a göre devrim, “iktisadi temeldeki değişme[nin] ... üstyapıyı büyük ya da az bir hızla altüst et” mesidir.¹⁰ Bu yaklaşıma göre, herhangi bir gelişmeye devrim diyebilmek için, toplumun iktisadi temelindeki değişmeye bağılı olarak üstyapı başlığı

8 Tarih ile kuram arasındaki ilişkinin tartışılması için: Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 142-168. Tarihte dönemlendirmenin önemi için: Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s. 11-12.

9 *Türkçe Sözlük*, 7. baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983).

10 Karl Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, 3. baskı, (Ankara: Sol Yayınları, 1976), s. 26.

altında toplanan hukukî, siyasal, dinî vb. yapılar altüst olmalıdır. Bu tanımdan çıkarılacak iki sonuç vardır: 1. Devrim, ekonomiye bağımlı olarak ortaya çıkmasına rağmen, ekonomik değil, siyasal bir olaydır. 2. Bu siyasal olayın gerçekleşme hızı, yani bir anda ya da yavaş yavaş olması ikincil önemdedir.

Burjuva devrimi ise, belirli bir coğrafyada, kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak feodal egemenlik biçiminin tasfiye edilip yeni bir siyasal üstyapının yani ulus-devletin kurulmasıdır. Bu devrimin biri ulusal, diğeri de demokratik olmak üzere iki boyutu vardır. Ulusal boyutta, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurulması, demokratik boyutta ise vatan olarak adlandırılan bu toprak parçası üzerinde yaşayanların akla uygun olarak hazırlanmış yasalar karşısında eşit yurttaşlar haline getirilmesi sağlanır. Bu iki boyutun, hayat içinde kesin çizgilerle ayrılması her zaman mümkün değildir ve burjuva devriminin ulusal boyutu ile demokratik boyutu çoğunlukla içiçe bir gelişme gösterir. Gene de, burjuva devrimlerinin tarihsel örneklerine baktığımız zaman, İngiliz devriminde demokratik boyutun öne çıktığını, demokratik taleplerle başlayan Amerikan devrimine ise, ulusal boyutun damgasını vurduğunu söyleyebiliriz.

Çok kavimli feodal bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıl başından itibaren, hammadde ihracı ve mamul madde ithali temelinde kapitalist ilişkiler filizlenmeye ve buna bağlı olarak, kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmenin yaşandığı bölgelerdeki kavimler birer birer kendi ulus-devletlerini kurmaya başlamışlardır. Devletin egemen kavmi olan Türkler ise, ancak 19. yüzyılın sonlarında kendi burjuva devrimlerini yapma çabasına girişmişlerdir. Bu yöndeki çabalar 1908'de yarım kalan bir burjuva devrimiyle sonuçlanmıştır. 1908'de ulusal iradenin oluşturulduğu bir meclis ortaya çıkmış ve Osmanlı padişahının mutlak egemenliği sınırlandırılmış olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu yıkılarak yerine bir ulus-devlet kurulamamıştır.¹¹

11 Türkiye'de burjuva devriminin sınıfsal ve siyasal özelliklerini inceleyen ilk ve yetkin akademik çalışmalardan biri: Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 3. baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s. 304.

Türkiye’de burjuva devrimini tamamlayacak olan,¹² Birinci Dünya Savaşı ertesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun önce bazı bölgelerinin, sonra da başkent İstanbul’un işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan’ın lağvedilmesi üzerine, 23 Nisan 1920’de, Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip olarak toplanan Büyük Millet Meclisi’dir. TBMM, “olağanüstü yetkilerle” toplandıktan hemen sonra kendi içinden bir yürütme organı çıkarmış, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile yeni kurulmakta olan devletin “milli egemenlik” ilkesine dayandığını kabul etmiş ve 1 Kasım 1922’de Osmanlı İmparatorluğu’nun İstanbul’un işgal edildiği tarihten itibaren “tarihe karıştığını” duyurmuştur. TBMM, aynı dönemde, düzenli bir ordu kurmuş ve yürütülen savaş sonucu Eylül 1922’de işgal kuvvetlerini Türklerin anavatan olarak kabul ettiği Anadolu’dan çıkarmış, Mudanya Mütarekesi ile Rumeli’nin boşaltulmasını sağlamış, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile de, burjuva devriminin ulusal boyutu büyük ölçüde tamamlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun iki aşamada gerçekleştiği, birinci aşamada ülkenin bağımsızlığının sağlandığı, ikinci aşamada ise yeni bir devletin kurulduğu, gerek o dönemde, gerekse döneme ilişkin akademik çalışmalarda genel bir kabul görmektedir. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, olaylar yaşanırken, birinci aşamayı “vatanın kurtuluşu”, ikinci aşamayı ise “milletin kurtuluşu” olarak tanımlamıştır.¹³ İkinci Devre’de Bozok mebusu olan Avni Doğan, 1919-1960 arasında ele aldığı kitabına *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası* adını vermiş,¹⁴ Bülent Ta-

12 Devrim yaklaşımının seçeneği olan Modernleşme kuramı açısından da 1908-1923 dönemine özel bir vurgu yapılmaktadır. Örneğin, Cyril E. Black, 1908-1923 dönemini “çağdaşlaştırıcı önderliğin sağlanmasında” dönemi olarak değerlendirmekte ve Fransız Devrimi ertesinde ortaya çıkan modernleşme eğiliminin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkilerinin bu dönemde sonuçlarını verdiğini belirtmektedir. *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), s. 60-63 ve 77.

13 *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i Sâni 1339, “İstanbul’u İkaz” ve 16 Kânûn-ı Evvel 1339, “Dahili İslahat Vesilesiyle”. Örneğin ikinci yazıda şöyle denmektedir: “Mücadelenin birinci devresinde vatan kurtuldu, ikinci devresinde millet kurtulacaktır, eser henüz tam değildir.”

14 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1964). s. 352.

nör de “kurtuluş ve kuruluş” ayrımını benimsemiştir.¹⁵ Bu ikili ayırım, aslında, örtük olarak burjuva devriminin iki farklı boyutuna işaret etmektedir ve bu çalışmada incelenen dönem burjuva devriminin demokratik boyutunun gerçekleştirildiği dönemdir. Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasının hemen ardından toplanan TBMM’nin İkinci Devre’sinde ise, geçmişin kalıntıları tamamen tasfiye edilerek ve devletin temel yapısı belirlenerek “kuruluş”un gerçekleştirildiğini, dolayısıyla burjuva demokratik devrimin ana hatlarıyla tamamlandığını söylemek mümkündür.¹⁶

* * *

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, farklı yönlerin ön plana çıkarıldığı değişik kapsam ve nitelikteki çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak, bu çalışmaların büyük bir kısmı ya Mustafa Kemal Atatürk’ün 1927’de CHP Büyük Kongresi’nde okuduğu ve yakın geçmişle bir hesaplaşma niteliği taşıyan *Nutuk*’u yeniden üreten ya da, *Nutuk*’ta anlatılan olayların farklı boyutlarını ele almayı amaçlamasına rağmen orada çizilen çerçeveyi aşamayan yapıtlar olmaktan öteye gidememiştir.¹⁷ Bu

15 Bülent Tanör, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923)*, (İstanbul: Der Yayınları, 1995), s. 208 ve Bülent Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye: 1920 Sonraları)*, (İstanbul: Der Yayınları, 1996), s. 248.

16 Türk tarih yazımındaki genel kabul gören tez Türkiye’de burjuva devriminin bitmediği ve yarım kaldığı biçimdedir. Örneğin: Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 3. baskı, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990), s. 13-20.

Taner Timur ise, ikircikli bir tavır içindedir. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 217’de “Milli Kur[t]uluş hareketimizin bir ulusal burjuva devrimi ile tamamlanmış olduğunu görüyoruz. Bunun en özlü belirtisi, feodal bir temele dayanan saltanatın ve hilafetin tasfiyesi ve Cumhuriyetin ilanıdır” derken; s. 304’te “1990’ların gündeme getirdiği devrim, ulusal demokratik nitelikli Türk Devrimini [...] tamamlamak perspektivinde şekillenmektedir” demektedir.

Buna karşılık, bir devrim yaşanmadığı görüşü de vardır: Fikret Başkaya, *Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Kalkınma-Paradigmanın İflosu (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş)*, (İstanbul: Doz yayınları, 1991), s. 101-120.

Bu konuda aykırı bir görüş: Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri (1919-1980)*, cilt 1, (İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992), s. 32-84’te yer almaktadır. Savran, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecini “Jakoben olmayan bir burjuva devrimi” olarak nitelirmektedir.

17 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet-İkinci Grup*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 20’de, Türkiye’de tarih yazımına ilişkin olarak şu değerlen-

çalışmada, bu sakıncayı aşmak için doğrudan birincil kaynakların temel alındığı bir tarih yazımı yolu seçilmiştir.¹⁸

“Özgün ya da birincil kaynaklar” ile, ele alınan olaylar veya düşüncelerle aynı döneme ait kaynakların kastedildiğine dikkat çeken John Tosh,¹⁹ bu kaynakların başında gazetelerin geldiğini söylemekte ve gazetelerin kendi dönemlerinde en çok etki yaratan siyasal ve toplumsal görüşleri kaydetmek, olaylara ilişkin günlük kayıt sağlamak ve zaman zaman da sıradan haberciliği aşan etraflı araştırmaların sonuçlarını sunmak gibi işlevleri yerine getirdiğini belirtmektedir.²⁰ Ancak gazetelerin işlevi bunlarla sınırlı değildir ve bir kamuoyu oluşturma aracı olarak kendileri de başlı başına siyasal ve toplumsal bir rol oynayabilirler.²¹

Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk’ün, Ankara’ya gelişinden hemen sonra 10 Ocak 1920’de yayımlanmaya başlanan ve önce doğrudan Mustafa Kemal Atatürk’ün, sonra da dolayısıyla Halk Fırkası’nın görüşlerinin savunucusu olan *Hakimiyet-i*

dirmeyi yapmaktadır: “Türkiye’de akademik çevrelerin ve araştırmacıların bir bölümünde olguları araştırırken, bunları birincil kaynaklardan bakıp doğrulamak yerine, genel kabul gören değerlendirmeleri sorgusuz sualsiz kabul etme ve tekrarlama anlayışı egemendir.”

Egemen tarih yazımının temelini oluşturan bu anlayış, maalesef, Mete Tunçay gibi en titiz tarihçilerimizde bile zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Tunçay, gerek dönemin gazetelerinde, gerekse *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* başlığı altında toplanan kaynakta yer alan bir konuşma için ikincil bir kaynağa, bir anıya gönderme yapabilmektedir. Bkz. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), s. 84. Karş. s. 189.

18 “Gerçek anlamıyla modern tarih disiplini, daha önceki tarihçilerden bize klanlara değil, özgün kaynakların hep tekrar tekrar değerlendirilmesine dayanır. İşte bu nedenle tarihçiler, özgün kaynakları birincil kabul ederler. Kendilerinin ve kendilerinden öncekilerin geçmişle ilgili olarak yazdığı her şey ise ikincil kaynaktır.” Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 33.

19 A.g.e., s. 33.

20 A.g.e., s. 38-39. Tosh, s. 40’ta, gazetelerin yalnızca kitlelerin tüketimine uygun bilgilere yer vermek gibi bir sakıncası olduğuna da işaret etmektedir.

21 Örneğin, gazetelerin bir ülkede milliyetçilik düşüncesinin oluşmasında ve yayılmasında oynadıkları rol için: Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 1993), s. 48-50.

Milliye,²² Yunus Nadi Abalıoğlu tarafından 9 Ağustos 1920'den itibaren Ankara'da yayımlanan ve Fırka'daki radikal kanadın sözcüsü olan *Anadolu'da Yeni Gün*,²³ İkinci devre Giresun mebusu Hakkı Tarık Us ile Mehmet Asım Us tarafından İstanbul'da yayımlanan ve "ılımlı" çizgisiyle tartışmalarda taraf olmaktan çok olayları aktarmayı seçen *Vakit* ve Milli Mücadele'yi desteklediği için İstiklâl Madalyası verilen Velid Ebüzziya Bey tarafından İstanbul'da yayımlanan ve muhafazakâr yayının çizgisi ile yerleşik değerlerin en büyük savunucusu, Ankara'nın da önde gelen muhalifi olan *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 1 Ağustos 1923-23 Nisan 1924 arasındaki sayılarının koleksiyonlarda yer almayan birkaç sayısı dışında tamamı ile, gene İstanbul'da yayımlanan *Akşam*, *İkdam*, *İleri*, *Tanin* ve *Vatan* gazetelerinin önemli olaylara yer verdikleri bazı sayıları kullanılmıştır. Aynı dönemde İstanbul'da yayımlanan *Müşterek Gazete*, *Müstakil Gazete* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazetelere ise hiç bakılmamıştır.

Birincil kaynaklar arasında ikinci sırayı, önem açısından belki de birinci sırada sayılması gereken, resmî kayıtlar almaktadır. Bu çalışmanın konusuyla ilgili olarak *TBMM Zabıt Ceridesi*, *TBMM Gizli Celse Zabıtları* ve araştırmacılara açılan Bakanlar Kurulu Kararları en önemli kaynakları oluşturmaktadırlar. Bu kaynaklardan *TBMM Zabıt Ceridesi*'nin İkinci Devre'nin Birinci ve İkinci içtima yılına ait sekiz cildi ile *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nın dördüncü cildi taranmış ve önemli oranda kul-

22 *Hakimiyet-i Milliye*'nin Halk Fırkası'nın "naşir-i efkârı" olduğu bu dönemde süreklî reddedilmiştir. Örneğin, İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar sırasında, Lütfi Fikri Bey'in avukatı Ali Haydar Bey *Hakimiyet-i Milliye*'den "resmî gazete" olarak söz edip alıntılar yapınca, Mahkeme Reisi Cebeliberket mebusu İhsan Bey "*Hakimiyet-i Milliye*'nin resmî gazete olduğundan haberdar değiliz" demiştir (*Anadolu'da Yeni Gün*, 30 Kânûn-ı Evvel 1339, "Mevkuf Gazetecilerin Muhakemelerine Dün de Devam Edildi"). Ancak bu gazete daha sonra, 1931'de resmen Halk Fırkası'nın yayın organı olmuştur.

23 *Anadolu'da Yeni Gün*, bir süre Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine kurulan resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı işlevini görmüş, Yunus Nadi Bey'in İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini çıkarmaya başlamasından sonra kapanmıştır. Ömür Sezgin'in, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984), s. 102'de *Anadolu'da Yeni Gün*'ü "yarı resmî hükümet organı" olarak nitelemesi pek yerinde sayılmaz.

lanılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu ise taranmış fakat bu kararlardan çok az yararlanılmıştır. Yarı resmî olarak nitelenebilecek bir başka kaynak ise, dönemin tek siyasal örgütü olan Halk Fırkası'nın toplantı tutanaklarıdır. Bu örgütün arşivi düzenlenerek kullanıma açılmadığı için bu tutanaklara ancak gazetelerde veya başka bir kaynaktan yayımlanması ya da zamanında basılmış olması halinde ulaşılabilmektedir. Buna rağmen, Halk Fırkası'nın, Cumhuriyet'in ilan edilmesine ilişkin kararın alındığı –ancak zabıt tutulmayan– 29 Ekim 1923 tarihli toplantısı dışında, konumuzla ilgili bütün önemli toplantılarının tutanaklarına ulaşılmış ve kullanılmıştır.

Anılar ve dönemi ele alan çalışmalardan oluşan ikincil kaynaklar konusunda kaçınılmaz olarak daha seçmeci bir yaklaşım benimsenmiştir. Dönemin önde gelen kişilerinin anıları incelenmiş, bunlardan tarih yazımında egemen konumda bulunan Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'ü ile İsmet İnönü'nün *Hatıralar*'ı çalışmanın Sonuç bölümünde ayrıca değerlendirilmiş, olayları bizzat yaşayanların anlattığı ayrıntılara ise dipnotlarda işaret edilmiştir.

Dönemi ele alan çalışmalar nicelik olarak büyük bir toplama ulaşmaktadır ve dönemle ilgili bibliyografyalar bile üzerinde ayrıca çalışma yapılabilecek boyuttadır. Bu yüzden, ana metinde bu çalışmalara, kullanılmayan bir birincil kaynağa işaret etmeleri dışında, hemen hemen hiç atıf yapılmaması yolu seçilmiş; ancak doğrudan ele alınan dönem dışındaki gelişmelere değinilmesi gereken yerlerde bu kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca, çalışma içinde bir bölüm ya da bölüm içinde bir başlık oluşturan konularda yazılmış monografiler varsa bunlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

* * *

Çalışmada çok sayıda dipnot kullanılmış ve bu dipnotlarda özgün anlatımlara yer verilerek o günün atmosferi yansıtılmaya çalışılmıştır. Başka çalışmalarda da yer alan bilgiler söz konusu olduğunda sadece değinme, bu bilgiler çalışma açısından çok gerekiyorsa özetleme yoluna gidilmiştir. Çalışma açısından

önemli olduğu halde, boyutları yüzünden metin içinde ya da dipnot olarak yer verilemeyen bazı belgelere metnin sonunda ek olarak yer verilmiştir.

Çalışmada en büyük sorun dil açısından yaşanmıştır. Dönemin kaynaklarından çok sayıda doğrudan aktarma yapılması yüzünden, metin ile alıntılar arasındaki dil uyumunu sağlamak için, dönemin sözcükleri yeğlenmiştir. Dil açısından yaşanan bir başka sorun da çevrimyazı konusunda ortaya çıkmıştır. Çevrimyazısı ilk kez yapılan metinlerde, halen çok kullanılan sözcükler için günümüzün yazımı, kullanım sıklığı azalmış sözcükler için Mustafa Nihat Özön'ün yazımı tercih edilmiş,²⁴ bu kaynakta yer almayan sözcükler için ise, sırasıyla Ferit Devellioğlu²⁵ ve Redhouse'un²⁶ yazımına başvurulmuştur. Bu sözlüklerde bulunmayan birkaç sözcük için Şemsettin Sami'nin notasyonundan yararlanılmıştır.²⁷ Ancak, daha önce Latin alfabesine çevrilen –çoğu resmî– belgelerden alıntı yapılırken mevcut yazım aynen korunmuş, bu da aynı kelimenin farklı biçimlerde yazılması sonucunu doğurmuştur.

24 Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, 1. baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971).

25 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 7. baskı, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1986).

26 *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, 9. baskı, (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1987).

27 Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*'den (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317) tıpkıbasım: (İstanbul: Çağrı Yayıncılık, ty.).